3.
Visionen om kommunismen

Følgende Marx' og Engels' begrebsforståelse kan »proletariatets diktatur« altså hævdes at have eksisteret i kimform fra marts til maj 1871, hvor Pariserkommunen led et blodigt nederlag. Og i det 20. århundrede har regimer, udsprunget af den leninistiske tradition, selv karakteriseret deres magtsystem som proletariatets diktatur.[105]

Den højeste *kommunistiske* samfundsformation, som proletariatets diktatur ifølge Marx skulle forberede, har derimod aldrig eksisteret. Ikke *de facto* – og ingen selverklæret socialistisk samfundsledelse har heller til dato hævdet at have nået denne lovede kommunisme.[106] En anden sag er at det ikke mindst efter Murens fald er blevet meget almindeligt at benytte ordet »kommunisme« som synonym for samfundslivet i de partidiktaturer der udviklede sig med baggrund i bolsjevikkernes magtovertagelse i Rusland. Hvilket i manglende sproglig præcision vel svarer nogenlunde til at benytte ordet »kristelighed« som betegnelse for pavemagt, korstog, inkvisition.

Men skønt kommunisme er forblevet en utopi, er den demokratiske karakter og de demokratiske implikationer af *visionen* om kommunismen ikke desto mindre af væsentlig interesse i vor sammenhæng. For kan man hævde at den realiserede ideale vision indlysende må udgøre et udemokratisk samfund, og at et parti der tilstræbte kommunismen *derfor* havde udemokratiske intentioner? Og videre: Hvad betød bevidstheden om at kæmpe for så vældig en sag – »det mægtigste fremskridt i det menneskelige samfunds historie«?[107] *Måtte* et så betydningsfuldt mål hellige også udemokratiske midler?

Et demokratisk utopia?

Marx og Engels udarbejdede aldrig noget *blueprint* over det profeterede kommunistiske samfund, og deres forestillinger herom findes kun som spredte passager i deres værker. Men de slog fast at staten som særlig politisk magt ville dø bort når klasseundertrykkelsen – der som tidligere nævnt ifølge Marx var statens *raison d'être* – forsvandt sammen med klasseforskellene i løbet af den forberedende socialistiske fase. I stedet ville der opstå et selvforvaltende klasseløst samfund, »hvor hver enkelts fri udvikling er betingelsen for alles fri udvikling.«[108]

Og da statens politiske institutioner følgelig bortfalder under denne kommunisme, kan de tidligere opstillede formelle krav til demokratiets *organisering* naturligvis ikke opfyldes. Det er ud fra gængse forestillinger i det hele taget vanskeligt at forestille sig et demokrati som styreform, uden stat. Og Lenin hævdede da også, med reference til Engels, »at demokratiet *også* er en stat, og at følgelig også demokratiet vil forsvinde, så snart staten forsvinder.« Mens det forudgående socialistiske samfund derimod ville være »det mest gennemførte demokrati.«[109]

Det er dog kun ud fra en strengt logisk betragtning af gængse formelle demokratidefinitioner at demokratiet således må anses for at falde bort under kommunismen. For den kommunistiske vision er jo netop en forestilling om en samfundsmæssig tilstand af ganske anden orden end historiens hidtil kendte stats- og klasseprægede samfund. Marx talte således om at med klassesamfundets ophør »afsluttes ... det menneskelige samfunds forhistorie.«[110] Så når demokratiteoretikeren David Held, med baggrund i Marx, taler om at demokratiet falder bort under kommunismen, så sker det da også med formuleringen: at »selv demokrati bliver overflødig«, idet folket nu har fuldstændigt »selvstyre« (self-government).[111] Med andre ord – det nye samfund er mere demokratisk end demokratiet selv.

Utopien lover nemlig at interesse- og meningsforskelle vedrø-

rende fælles anliggender vil blive så ubetydelige at menneskene selv umiddelbart, og i fuld frihed, lighed og fordragelighed, kan forvalte disse anliggender – uden det gamle demokratis repræsentative lovgivende og udøvende organer, ja uden love eller tvangsforanstaltninger overhovedet.[112] Så hvis kernen i demokratiet er at folket selv styrer sine anliggender under lighed og frihed, så kan kommunismen næppe hævdes at være udemokratisk. Og lever den harmonisk selvforvaltende kommunismes »bogstav« ikke op til formelle demokratidefinitioner, så fornemmer man til gengæld at utopiens »ånd« er i samklang med demokratitænkeren Hal Kochs grundlæggende opfattelse: Demokratiet er ikke »et politisk System, men en Form for menneskeligt Fællesliv«. »Demokratiets Væsen er nemlig ikke bestemt ved Afstemningen, men ved Samtalen, Forhandlingen, ved den gensidige Respekt og Forstaaelse og ved den heraf fremvoksende Sans for Helhedens Interesse.«[113]

Trods Lenins nævnte strengt teoretiske udsagn baseret på demokratiet som statsform, har kommunisternes opfattelse da også reelt været at »fuldkomment demokrati stadig kun [er] tænkeligt under kommunismen«, som det hed i en artikel i DKP's teoretiske tidsskrift i 1989.[114] (Lenin selv »glemte« sin strenge definition i 1919, hvor han på *Den Kommunistiske Internationales* stiftende kongres kaldte kommunismen for det eneste »ægte demokrati«. Herom senere).

Og betragter man utopien, som den fx formuleredes i DKP's sidste partiprogram fra 1976, synes det da også som om hvert individ her er tiltænkt både større frihed og større mulighed for direkte indflydelse på egne og fællesskabets anliggender end hidtil set i kendte demokratiske samfund: Når socialismens opbygning er tilendebragt vil det nødvendige arbejde kun udgøre »en lille del af tilværelsen, som i stedet kan opfyldes af skabende fritid uden jag og stress. ... Så vil menneskeheden træde ud af sin forhistorie – og ind i *kommunismens* samfund, hvor

klasserne vil være forsvundet, hvor folkene styrer sig selv og leder deres samfund uden stat, og hvor livets goder fordeles efter det højere princip, at *enhver arbejder efter evne og modtager efter behov*.«[115]

Troens betydning

Det er altså næppe rimeligt at betragte kommunisternes utopiske vision som stridende mod demokratiets ånd. Eller at mistænke kommunisterne for selv at opfatte deres samfundsideal som en indskrænkning af den enkeltes demokratiske magt og muligheder. Alligevel rejser der sig et spørgsmål om de demokratiske implikationer af kommunisternes lidenskabelige stræben efter dette ideal. Det har nemlig været en almindelig modernistisk anskuelse at en grundbetingelse for udvikling og demokrati er verdslighed – verdslighed her forstået som adskillelsen mellem den religiøse tros dogmer og politikkens beslutning og udførelse.[116] Og det 20. århundredes kommunister var principielt ateister og klare fortalere for adskillelse mellem religiøs og verdslig lov. Men man kan rimeligt spørge om de danske kommunister i en vis forstand opbyggede en ny universel *dennesidig* tro – med fundamentale trossætninger de måske i sidste ende ikke kunne tillade blev underordnet demokratisk debat og beslutningsproces.

At der generelt skete en glidning fra stærk politisk overbevisning til blind tro, ville de fleste kommunister utvivlsomt selv afvise. Der var dog perioder med selvransagelse omkring dette spørgsmål, som i tiden efter afsløringerne i 1956 af Stalins terror. Og der er eksempler på at danske kommunister såmænd selv kunne underholde med historier om søgende sjæle der optog den mytiske Sovjetunion i et religiøst verdensbillede. Således berettede forfatteren og kommunisten Martin Andersen Nexø engang sarkastisk hvordan folk opsøgte ham efter hvert af hans

foredrag om Sovjetunionen og med »skinnende øjne« spurgte: »Skal vi virkelig få lov at opleve, at den verden, man har skildret os som den gudløseste af alle, kommer og skænker os tusindårsriget?« Nexø tilføjede tilfreds at der dog var flest som lyttede »uden at møde op med en egen privat lille kælegris af en livsanskuelse, som de håber at få privilegeret.«[117]

Vel var der kommunister som kunne se en sammenhæng mellem kommunisme og kristendom i ønsket om lighed og fællesskab. Som her forfatteren Hans Kirk, i en radiotransmitteret diskussion med pastor Erik Jensen om emnet *Kristendom og Kommunisme* i 1948: »Så vidt jeg kan forstå Biblen, havde Kristus sit sociale program, der ikke gik ud på at forsvare negerslaveri eller ejendomsretten til produktionsmidlerne eller udbytning af andre, men som krævede menneskekærlighed og solidaritet.«[118]

Ikke desto mindre betragtede kommunisterne sig som verdslige kritikere af jordbundne klassesamfund. Men uanset kommunisternes selvforståelse har ikke så få udenforstående ment at kunne observere en religiøs kerne i den kommunistiske tænkning. Og ved læsning af en del dansk kommunistisk litteratur fra før 2. Verdenskrig høres da også tydeligt religiøse overtoner, og her og der en klart formuleret afsky for *helligbrøde* mod den nye tro. Hvis vi fx vender tilbage til Martin Andersen Nexø, beskrev denne i 1934 et møde i Sovjetunionen med mensjevikiske straffefanger dømt for sovjetfjendtlig virksomhed – eller efter Nexøs mening dømt for »den største Forbrydelse af alle, den der i gamle dage benævnedes Forbrydelse mod den Helligaand og i Dag bestaar i, at man forraader det Kald og de Ideer, éns klasse har betroet én.«[119]

Nexø så dog ikke at disse eller øvrige fanger, der var i færd med at bygge Hvidehavskanalen, blev brutalt behandlet. Men mente derimod at de havde meldt sig frivilligt og nu gennem det »helbredende« kanalarbejde fik »Lov til gennem en social

Stordaad at generobre deres plads i Samfundet«.[120] En tillid til sovjetsystemet som den danske kommunismeforsker Morten Thing i flere artikler har tolket som en blind religiøs tro på Sovjetunionen som det hellige land – ikke mindst i Stalintiden. Ikke en tro på de faktiske forhold, ikke en støtte til terror og Gulag. Men en tro på samfundet som det i sit ideale væsen *måtte* være og ikke mindst ville *blive* når kommunismen oprandt.[121] Det religiøse aspekt har også kommunismeforskeren Bent Jensen blik for i værket *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*, hvori han betegner stalinismen som en erstatningsreligion. Men Bent Jensen opererer desuden med en gruppe »bevidste voldstilhængere« blandt de danske intellektuelle kommunister – en opfattelse Morten Thing til gengæld har protesteret imod: De intellektuelle var ikke »fascineret af stalinismen«, men tværtimod fascineret af »socialismen og friheden, *som de troede de så!*«[122]

I en prisvindende specialeafhandling fra 2003 og i en opsummerende artikel om netop den religiøse kerne i dansk kommunisme indtil 1956, placerer historikeren Mikkel Thrane Lassen sig tættest på Things position.[123] I sin sammenlignende undersøgelse ser Lassen en klar sammenhæng mellem kommunistisk og kristen tænkning. Og koncentrerer sig her om »*mellemtiden*«, dvs. tiden imellem den store verdensomvæltende begivenhed hvor det gamle forkastes – og den lovede nye og radikalt bedre æra. For den urkristne menighed drejede det sig om tiden mellem Jesu opstandelse og opkomsten af Guds rige på jord. For kommunisterne drejede det sig om tiden mellem den russiske oktoberrevolution og den fuldbyrdede kommunisme.

Netop denne overgangsfase er farlig, noterer Lassen, for det er her revolutionen både må kæmpe for sit liv med alle midler samt fastlægge den universelle fremtid – »dette medfører nødvendigvis, at man må optræde med betingelsesløs, brobrændende konsekvens.«[124] Og begynder man først at tvivle på den

lovede forjættede tid, da har alt hvad man hidtil har troet på og støttet været forkert og løgnagtigt, og man er personligt fortabt.[125]

I Sovjetunionen blev *mellemtiden* en periode hvor man fulgte ganske andre etiske regler end foreskrevet for kommunismen, hvilket de russiske kommunister ifølge Lassen var bevidste om.[126] Og her ligger der en pointe for Lassen: Den kommunistiske utopi indeholder ingen af de elementer som Sovjetunionen i dag kritiseres for. Hvilket fører ham frem til at »sige én ting om de europæiske tilhængere af det sovjetiske voldsregime: de var ikke tilhængere af det sovjetiske voldsregime.« Et paradoks som Lassen begrunder med at »det, som de danske og europæiske kommunister støttede, var idéen om et fremtidigt kommunistisk samfund.« Men i *mellemtiden* iførte man sig et mentalt beredskab som tillod støtte til eller blindhed overfor forhold der stred mod »den etik, man lagde til grund for sit Utopia.«[127]

Den tolkning, at de vesteuropæiske kommunister også i Stalintiden var drevet af ideelle målsætninger frem for volds- eller magtfascination, får i øvrigt støtte fra en kender af DKP i 1930'erne og en af efterkrigstidens ledende socialdemokratiske embedsmænd bag opbygningen af velfærdssamfundet, Erik Ib Schmidt. Denne havde fra 1931 været aktiv kommunistisk intellektuel, meldte sig ud af DKP i 1939, ind i Socialdemokratiet i 1943, og skrev i 1948 en stærkt kritisk bog om kommunisterne.[128] Men han skelnede heri skarpt mellem kommunisternes mål og midler. Og mente at der bag kommunisternes fraser og manøvrer lå »en dyb og sand Idealisme«, en bestræbelse som »gælder Menneskehedens Frigørelse« og et »lykkeligere og retfærdigere Samfund« uden sult, kulde og social nød, »hvor alle Borgere er fri og lige uden Hensyn til Race, Køn, Nationalitet, Slægtstilhørighed eller religiøs Tro.« Og i kommunisternes ærlige fremtidsmål så han lighedspunkter med hele den mo-

derne arbejderbevægelses idealer, ja »i visse Henseender har Kommunismen saaledes sine Rødder forankret i de humanistiske Idealer, den europæiske Civilisations bedste Repræsentanter har bekendt sig til siden Platon.«[129]

Naturligvis må man ved vurderingen af disse udsagn medtænke at de jo også »frikendte« Schmidt selv. Også *han* havde altså som ung idealistisk kommunist i de stalinistiske 1930'ere kæmpet for menneskehedens frigørelse. På den anden side er ordene skrevet af en stærkt ambitiøs socialdemokrat, i en tid hvor fjendskabet mellem Socialdemokratiet og DKP var på sit højeste.

At man historisk kan observere en vis »religiøst« betonet dimension i den kommunistiske bevægelse, er der ikke tvivl om. For DKP's vedkommende dog nok tydeligst i de første år, men også i en del dansk Stalindyrkelse i efterkrigstiden hørtes messianske overtoner.[130] Og vi skal senere se et eksempel på at danske kommunister i 1939 måtte ty til troen for at kapere Sovjetunionens umiddelbart uransagelige udenrigspolitiske veje.

Men på den anden side bør man vare sig for at benytte »religiøsitet« som universalforklaring på de danske kommunisters stærke opbakning til Sovjetunionen. For der var for kommunisterne også klare rationelle grunde til sovjetstøtten, uanset om man personligt kun så propagandaens morgenrøde eller anede (måske ligefrem kendte) de dystre farvetoner bagved. I hele dens historie kunne Sovjetunionen nemlig *opfattes* som et sidste bolværk mod fascisme, imperialisme og kapitalens verdensherredømme. En svækkelse af denne magt gennem en nok så begrundet kritik kunne følgelig udlægges som en hjælp til reaktionære og kapitalistiske kræfter.

DKP's »blinde« støtte til Sovjetunionen var i denne optik således en måde at bevare og udvide også den danske befolknings mulighed for bedre levevilkår og større demokratisk indflydel-

se. Under 2. Verdenskrig stillede sagen sig særligt prægnant for partiet, som det ses her hvor den illegale ledelse forklarer medlemmerne hvorfor Sovjetunionens sejr er så afgørende: På den ene side vil et nederlag betyde nazismens internationale herredømme og tab af dansk frihed og selvstændighed, afbryde den »socialistiske Opbygning og for lange Tider gøre det af med en Række af Arbejderklassens vigtigste Erobringer. Paa den anden Side vil en Sejr for Sovjetunionen i vældig Grad styrke den internationale Arbejderklasse, bane Vejen for nye Erobringer og sikre en Videreførelse af den socialistiske Opbygning. Krigen er derfor ogsaa en Kamp for eller imod Arbejderklassens stærkeste Fæstning.«[131]

Endvidere var det heller ikke sådan at danske kommunister *aldrig* så problemer i Sovjetunionen, eller at kritik mod partifællers blinde tro aldrig forekom. Den til langt op i 1950'erne fremtrædende kommunist Mogens Fog kunne fx godt, i en offentlig tale i 1947 der også udsendtes på DKP's forlag, slippe af sted med at udtrykke irritation over »at mange kommunister i blind gudhengivenhed finder alt straalende i U.S.S.R.«, samt udtrykke behersket kritik af sovjetiske indgreb overfor kulturlivet, som »maa virke alarmerende i hvert fald paa en intellektuel vesteuropæisk kommunist.«[132] Da afsløringerne om Stalins terrorregime ramte DKP knap ti år senere, krævede en rystet partisekretær Poul Thomsen et opgør med den »næsten religiøse tro«.[133] Og »på to-mandshånd kunne man jo godt få mange DKP'ere til at sige, at der da var mange latterlige eller helt forfærdelige ting i Sovjet, men de ville aldrig sige det offentligt«, har historikeren Morten Thing berettet. (Via forældrenes DKP-engagement har Thing haft personligt kendskab til efterkrigstidens partimiljø).[134]

En gennemlæsning af partiets teoretiske tidsskrift *Tiden* og andre publikationer tydeliggør endvidere at man heller ikke offentligt fuldstændigt fortav eksistensen af demokratiske pro-

blemer og mangler i den senere efterkrigstid. Således udgav den DKP-prægede socialistiske forening og bladudgiver *Clarté* i 1971 en tale som den mangeårige DKP-funktionær og partiideolog Gelius Lund havde afholdt i Clarté-regi året før. I talen problematiserede og kritiserede Lund flere forhold i den socialistiske verden. Om udviklingsgraden af det socialistiske demokrati hed det at mange politiske diskussioner og afgørelser var »centraliseret i en grad, som for eksempel jeg ikke forstår – således at man for eksempel ikke diskuterer udenrigspolitik på anden måde end den, som er fastlagt i beslutninger fra det kommunistiske partis ledelse, og på samme måde på flere felter. Der er også holdningen til forfattere og til kunstneriske retninger, hvor man for eksempel i Sovjetunionen har idømt en forfatter fængselsstraf for at have ladet romaner offentliggøre i udlandet, romaner, som her blot ville blive betragtet som satire, ingenlunde harmløs satire, eller hvor man simpelthen udelukker en udmærket forfatter som Solsjenitsyn af forfatterforeningen og i høj grad er utilfreds med, at Nobelkomiteen har tildelt ham Nobelprisen.«

På et spørgsmål fra salen uddybede Lund og erklærede at »i ethvert samfund må man leve med det forhold, at ikke alle mennesker har samme mening, …« Og her var »et af de felter, hvor de sociale relationer mellem mennesker i flere af de socialistiske lande ikke er i lave, og hvor man må vente en udvikling og omlægning.« En Solsjenitsyn skildrede sovjetiske forhold »som partiet og regeringens ledere, og sikkert mange flere, nødigt vil have frem, eller som de anser for forvrængninger af virkeligheden. Den kommunist, der er en af hovedpersonerne i romanen 'Kræftafdelingen', er jo ikke nogen pryd, og han bliver skildret meget nærgående. Jeg tror, det sovjetiske samfund ville have godt af at læse sådanne bøger.« I talen havde Lund allerede slået til lyd for at man i DDR læste tekster af den østtyske dissident og demokratiforkæmper Robert Havemann.[135]

(Jeg vender senere nærmere tilbage til Gelius Lund, primært om dennes demokratibetragtninger i de første efterkrigsår).

Det afgørende for kommunisterne var dog at det (mente man) *gik* fremad østpå, at problemerne *ville* blive løst. I førnævnte tale bemærkede Gelius Lund da også loyalt og fortrøstningsfuldt at den socialistiske opbygningsfase havde været rig på modgang, men: »Jeg betragter det socialistiske demokrati som et udviklingsdygtigt styre med betydelige resultater, uanset alle de ting som får en til at rynke brynene, og som vækker ikke bare forbavselse, men direkte opposition.«[136]

Man kan vel sige at DKP generelt støttede den »reelt eksisterende socialisme« her og nu – på forventet efterbevilling. Aage la Cour (DKP-medlem 1938-57, formand for DKU København 1945-49, rejsende i Østeuropa efter 2. Verdenskrig, og senere generaldirektør for EF's statistiske kontor) prøvede i 1998 at genkalde sig sin opfattelse fra efterkrigsårene. Han mente dengang at krigsødelæggelserne samt leve- og uddannelsesniveauet i Østeuropa var af en sådan art »at en egentlig demokratisk styreform efter vore normer ikke kunne ligge lige for. Jeg opfattede – ud fra min viden – det system, der anvendtes i Sovjet og de øvrige Øststater som det bedst mulige under de dér givne forhold lige efter krigen. Jeg håbede på, at disse lande var på vej mod et menneskeligt socialistisk fællesskab.«[137] (En beslægtet betragtningsmåde sås i øvrigt også blandt ikke-kommunister i de første efterkrigsår. Som tidligere nævnt kritiserede Hal Koch i 1945 Sovjetunionen for manglede politisk demokrati, og roste landet for satsningen på økonomisk demokrati. Men han forestillede sig også at der med den såkaldte Stalinforfatning[138] dog skete en »vis Tilnærmelse mellem russisk og vesteuropæisk Demokrati«. Og han mente at de eksisterende tilstande måtte »betragtes som noget midlertidigt, et Skridt på Vejen, og at Rusland engang – maaske under stærkt modificerede Former

– vil naa frem til den samme Frihed« som politisk prægede Vesteuropa.)[139]

De problemer DKP offentligt erkendte nedtonedes dog, og omtaltes i formildende vendinger.[140] Og endelig forklaredes problemerne ikke (før Gorbatjov-tiden[141]) med fundamentale konstruktionsfejl i den sovjetiske model, men derimod som oftest primært med den kapitalistiske omverdens pres og chikane, herunder naturligvis den også i sandhed ødelæggende 2. Verdenskrig. Som den mangeårige ledende kommunist og minister i befrielsesregeringen Alfred Jensen skrev i *Tiden* i 1978: »Når sovjetfolket ikke er kommet langt videre skyldes det jo tilstedeværelsen af den kapitalistiske verden og kapitalistiske elementer, der ikke alene bagvasker socialismen, men også gennem blokade, økonomisk boykot og krig har modvirket realiseringen af kommunismen gennem socialismens opbygning og udvikling.«[142]

•

Men selvom det religiøse moment altså kan overvurderes, så rejser Mikkel Thrane Lassens tolkning stadig det demokratirelevante spørgsmål om den faktisk eksisterende tro på et utopisk endemål (her kommunismen) *nødvendigvis* må medføre terror og undertrykkelse i *mellemtiden*. Lassen angiver således at de revolutionære i denne fase »nødvendigvis« må optræde »med betingelsesløs, brobrændende konsekvens«, at den nye tid »skal oprettes for enhver pris«, at »intet moderat må forefindes«. Følgerigtigt mener han heller ikke at det fx havde gjort nogen væsentlig forskel om Lenin havde ledet opbygningen i Sovjetunionen i stedet for Stalin.[143]

At løftet om det fattige Ruslands metamorfose til et enestående retfærdigt overflodssamfund kunne forlede også »menige« aktivister til grusomheder i sagens tjeneste, findes der da også mange beretninger om. Som her, hvor en tidligere aktivist i Stalins brutale kornrekvisitioner tænker tilbage: »Sammen

med resten af min generation, troede jeg bestemt på at disse mål retfærdiggjorde midlerne. Vores storslåede mål var kommunismens universelle triumf, og af hensyn til dette mål var alt tilladt …«[144]

Og at den sovjetiske topledelses vilje til fysisk og politisk undertrykkelse, terror og masseinterneringer endvidere havde vist sig længe før Stalins magtkonsolidering omkring 1928-29, er ligeledes ganske evident. Den forfatningsgivende forsamling blev opløst uden nyvalg i januar 1918, og terrorvåbnet blev hurtigt introduceret for at sikre magten for det pressede regime. Allerede i marts 1918, dvs. før den brutaliserende borgerkrig for alvor var brudt ud, krævede Lenin oprettelse af en »virkelig revolutionær domstol som er hurtig og nådesløs streng i sin behandling af kontrarevolutionære, bøller, driverter, og nedbrydende elementer.«[145] Og da det anti-bolsjevikiske oprør brød ud i lys lue i sommeren 1918, krævede Lenin brug af åbenlys terror. Sovjetledelsen i et oprørsområde fik fx besked på at »hænge (jeg mener offentligt hænge, så folk ser det) mindst 100 kulakker, rige slyngler, og kendte blodsugere.«[146]

Men det må også konstateres at der i årene frem mod Stalins definitive magterobring faktisk var både intern kommunistisk opposition og politisk diskussion om *veje og midler* – uden at kritikere af fx ensretning og jacobinsk terrorpolitik nødvendigvis var mindre utopiske og faste i troen på det strålende *endemål*.[147] Allerede den 17. november 1917 udtrådte fem bolsjevikiske folkekommissærer af Lenins regering og krævede dannelse af »en socialistisk regering omfattende alle partier fra sovjetkongressen«, idet en ren bolsjevikregering kun kunne overleve ved »politisk terror«. Samme dag udsendte den senere sovjetiske viceudenrigsminister A. Lozovskij en udtalelse hvori det hed: »Jeg kan ikke, i partidisciplinens navn, være tavs, når jeg ser, hvordan man går frem mod pressen; når jeg ser for mig, hvordan folk bliver jaget og forfulgt, eftersøgt og arresteret – hvilket

altsammen ophidser masserne og får dem til at tro, at proletariatets diktatur, som socialisterne har prædiket i årtier, er det samme som det gamle køllens og knuttens regime«.[148]

Og skønt politisk intolerance, moralsk relativisme og systematisk terror grundlagdes under Lenin, må man alligevel notere at der under Stalins absolutte og personlige diktatur skete en eksplosion i voldsanvendelsen, med altomfattende terror, massiv bondeundertrykkelse, internering af millioner – samtidig med at en radikal politisk, økonomisk og social tvangstransformation af samfundet gennemførtes med bl.a. en hungerkatastrofe på landet til følge.[149]

Denne udvikling var næppe nogen naturnødvendighed. Sovjethistorikeren Nicolas Werth (der skrev Sovjet-afsnittet i den meget omtalte *Kommunismens sorte bog*) vurderer således at Lenins terrorpolitik var ment som en midlertidig foranstaltning med »begrænset varighed«. Og at 1920'ernes »våbenhvile«, med dens moderate delvist markedsøkonomiske NEP-politik, og »de komplekse debatter mellem ledende bolsjevikker om mulige veje fremad, synes at indikere muligheden af normaliserede relationer mellem bolsjevikkerne og samfundet, og opgivelsen af terror som regeringsinstrument.«[150] Det må endvidere bemærkes at Stalindespotiet trods alt blev afløst af en langt mere moderat form for autoritært styre, og at sovjetsamfundet frem mod Gorbatjovs afsluttende demokratiseringsforsøg i stigende grad blev urbaniseret, uddannet og påvirket af ideer om retssamfund og offentlighedens krav på at blive hørt.[151]

Endelig må man huske at diskussionen om hvorvidt troen på utopia *determinerer* udemokratisk undertrykkelse i en socialistisk »mellemtid« oftest tager udgangspunkt i erfaringer med samfund skabt med afsæt i borgerkrige, besættelser eller væbnede revolter. Men det synes ikke forsvarligt at almengøre disse specifikke erfaringer til en deterministisk historieteori, der foreskriver at enhver socialistisk mellemtid nødvendigvis må føre til

terror, eller i det mindste aldrig kan forliges med demokratiske forhold. For det glemmes i så fald at *måden* hvorpå man entrer »mellemtiden« næppe kan være ligegyldig for karakteren af samme mellemtid. Et industrielt og retsligt udviklet samfunds demokratiske vej ind i en socialistisk mellemtid kunne vel tænkes at etablere et mere demokratigunstigt fundament for den videre udvikling, end et væbnet mindretalskup i et forarmet og undertrykt bondesamfund.

Men, uanset styrken og karakteren af kommunisternes tro, og denne tros mulige betydning for deres politik i en socialistisk »mellemtid«: Det synes under alle omstændigheder faghistorisk uholdbart at sende personer eller bevægelser ud af det pæne demokratiske selskab alene på grund af deres »religiøse« tro, håb eller kærlighed rettet mod et samfundsmæssigt utopia der ikke i sig selv er udemokratisk. Måske står dette mere klart hvis man betænker konsekvenserne af en sådan udelukkelsesdom. Fx ville hele den europæiske socialistiske bevægelse historisk kunne omfattes af dommen, men også liberalisme samt universelle humanistiske bestræbelser som menneskerettighedsbevægelsen ville komme i farezonen:

Indenfor den tidlige (af Marx kaldt utopiske) socialisme florerede den rendyrkede messianske samfundsforkyndelse. Wilhelm Weitling, kaldt den første tyske socialistiske teoretiker, skrev i 1843 *Das Evangelium des armen Sünders* hvori han tog Jesus til indtægt for socialismens krav og fastslog: »Jesus var altså kommunist«.[152] Men også den moderne europæiske arbejderbevægelse var i de tidlige år stærkt præget af *troen* på det lykkelige klasseløse fremtidssamfund. Det danske socialdemokratis pionerer sammenknyttede det kristne næstekærlighedsbud og socialismen, og i partigrundlægger Louis Pios anklager mod de kirkelige forvaltere af Kristi arv lå der et messiansk løfte til arbejderklassen om at socialismen kunne indfri Jesu løfter,

her på jorden: »Hvor er hans herlige og skønne Moral? Hvor er det Proletariatets Rige, hvorom han varslede, og hvorfor han led Døden på Korset?«[153]

Socialdemokratiets program fra 1913 gav løfter om et samfund hvor »alle former af udbytning, undertrykkelse og social ulighed« var forsvundet.[154] Og selv om partiet hurtigt tog afstand fra bolsjevikkernes diktaturpolitik, var *Social-Demokratens* ledende redaktør Frederik Borgbjerg dog umiddelbart efter oktoberrevolutionen i højstemt humør over at Marx' vision nu skulle realiseres: »Fremtiden vil med begejstring, med lysende øjne, lære om den store russiske revolution – den ny indledning til en ny tid. Vi socialister genoplever ved synet af den russiske revolution Socialdemokratiets gyldne barndom. Vi forstår, hvad der bruser i blodet på de 170 millioner, der gennem Lenins eller Trotskijs taler stifter bekendtskab med Marx' og Engels' friske ungdomstanker«.[155]

I 1928 var det stadig naturligt for en fremtrædende socialdemokrat som Hartvig Frisch at tale om fremtidens *klasseløse samfund*, og i 1932 slog den senere mangeårige socialdemokratiske minister Julius Bomholt til lyd for skabelsen af »det socialistiske menneske«, som »tænker socialistisk« og »selvforglemmende går op i fællesskabets arbejde.«[156] Samme Bomholt skrev i øvrigt i 1963 (som kulturminister) en optimistisk og indfølt rejseskildring fra »tøbruddets« Sovjetunionen hvori han betegnede Marx' fremtidsprofetier som »en frigørelsens vision.«[157]

Endelig erindres om socialdemokraten Erik Ib Schmidts tidligere omtalte fund i 1948 af lighedspunkter mellem kommunisternes og »den moderne arbejderbevægelses« (læs Socialdemokratiets) fremtidsmål. Hvilket førte Schmidt til den konstatering at »det er forsaavidt ikke Troen på det mulige i at skabe et bedre og retfærdigere menneskeligt samfund, der er det karakteristiske for kommunismen«. Forskellen fra socialdemokraterne så Schmidt derimod primært i kommunisternes

»klassekamplære« og deraf følgende doktriner og metoder, som »snarere [har] Træk til fælles med Fascismen – omend Maalsætningen er en helt anden«.[158]

Man må vel endvidere sætte spørgsmålstegn ved *liberalisme* som demokratisk salonfæhig, hvis adgang til det demokratiske selskab kræver fravær af utopiske tendenser. For har ikke også den økonomiske liberalismes tro på privatejendommens, markedets og *den usynlige hånds* balanceskabende og lykkebringende evner, en utopisk dimension? Og man kunne gå videre og pege på at ønsket om og bestræbelserne efter at opnå og fuldbyrde de gode liberal-økonomiske samfundsforhold i ikke få tilfælde har været ledsaget af brutal undertrykkelse og terror. Fx foregik den omfattende udslettelse af Nordamerikas indianere, deres kultur og livsbetingelser, under eksplicit påberåbelse af ideale liberale doktriner om vækst, fremskridt og privatejendom.[159]

Og hvad i øvrigt med *demokratiet selv* – er ikke også demokrati en art utopi? Ifølge denne bogs demokratisyn er det fuldendte demokrati i hvert fald uopnåeligt. En filosof som Jacques Derrida har da også betegnet demokratiet som en messiansk forhåbning, en aldrig fuldt realiseret utopi.[160]

Ja, hvis universel og utopisk stræben defineredes som demokratisk suspekt, kunne ganske mange ideelle bevægelser dømmes demokratisk ude. En udvikling som nogle naturligvis også kan vurdere som ønskelig, som det ses i nutidens debat om den moderne menneskerettighedstænkning. Herhjemme har ikke mindst præsten, debattøren og politikeren Søren Krarup således skarpt afvist denne tænkning som en netop udemokratisk »afgudsdyrkelse«, der fører til »frihedens og folkestyrets ophævelse« – en marxisme-beslægtet og lighedsbaseret fundamentalistisk »ideologi, der tager livet af friheden og menneskene«.[161]

Nu er sidstnævnte spørgsmål om universelle, absolutte rettigheders forhold til demokratiet hverken irrelevant eller ganske

ligetil (for menneskerettighedsbestemmelser – og demokratiske rettigheder – er vel næppe naturgivne, men udtryk for menneskers værdivalg). Men her skal det ikke desto mindre sluttelig fastholdes at historikeren ikke kan udelukke en idébaseret bevægelse fra det demokratiske selskab alene på grund af bevægelsens utopiske tilbøjeligheder. Som det blev understreget under diskussionen af undersøgelsens demokratipræmisser, må tanke-, tros- og ytringsfrihed anses for forudsætninger for et moderne demokrati – herunder naturligvis frihed til »utopiske« samfundstanker. At tro på og plædere for historiens naturlige gang hen imod selv det mest usandsynligt lige, frie, og lykkelige samfund kan nok fordreje hovedet på nogle – men udemokratisk er det ikke. Demokratisk afgørende må alene være om de »troende«, herunder danske kommunister, principielt og reelt anerkender at et suverænt demokrati til hver en tid kan vælge en anden historisk udviklingsbane og dermed »udskyde« en realisering af utopien.

Til hver en tid – altså også i den »mellemtid« som kaldtes for »proletariatets diktatur«. Marx' og Engels' forståelse af dette begreb er tidligere behandlet. Deres eksplicitte brug af begrebet var dog stærkt begrænset, hvorimod grundlæggeren af det 20. århundredes partikommunistiske verdensbevægelse lagde anderledes stor vægt på proletariatets diktatur og konkretiserede begrebet på sin egen måde.

Noterne til uddraget ses nedenfor (fremhævet)

hævdes at have udlagt et fundament for Lenins eliteteori. I det danske efterskrift til Karl Kautsky: *Vejen til magten* – hedder det således at Kautsky er »den egentlige ophavsmand til den eliteteori, som senere Lenin udvikler og udbygger …« Kautsky s. 197. Jeg vender senere tilbage til både Lenin og Kautsky.

105 If. Lenin eksisterede *proletariatets diktatur* i Rusland straks fra oktoberrevolutionen 1917. Se fx Lenin1 s. 11, 14.

106 Sovjetunionens kommunistparti vedtog i 1961 S*ovjetunionens program for kommunismen* – hvori man proklamerede at kommunismen ville blive nået i løbet af en »periode« efter 1980. Se Sovjetunionens program for kommunismen s. 66.

107 If. DKP (1937) indledte Sovjetunionen »det mægtigste fremskridt i det menneskelige samfunds historie«. Jacobsen1 s. 210.

108 Med en berømt formulering fra *Det Kommunistiske Manifest* (Marx3 s. 38). Se også Marx3 s. 37, og fx Marx2 s. 35. I *Kritik af Gothaprogrammet* (1875) opererer Marx i øvrigt med en indledende samfundsfase som stadig er mærket og hæmmet af den netop afløste kapitalisme – og »en højere fase af det kommunistiske samfund«, »som har *udviklet* sig på sit eget grundlag«, og hvor »enhver yder efter evne, enhver får efter behov!« Det er denne højere fase som man (herunder Marx selv) sædvanligvis har forbundet med begrebet det kommunistiske samfund. Se Marx2 s. 16-18.

109 Lenin2 s. 25.

110 Marx4 s. 14. Fra *Forord* til *Bidrag til kritik af den politiske økonomi*, hvori Marx skitserer sin materialistiske historieopfattelse.

111 Held s. 142.

112 Ibid s. 142f. Samt Ollman s. 21-41, med omfattende referencer til relevante passager i Marx' værker.

113 Første citat fra Hal Kochs: *Dagen og Vejen*. Kbh. 1942, s. 42. Her hentet fra Nielsen s. 30. Andet citat fra Koch1 s. 69f. (DKP'eren Leif Gundel var dog i 1946 ikke imponeret af Kochs demokrati der betegnedes som »steg i himlen«. Gundel1 s.142).

114 Citatet fra artikel af Niels Rosendal Jensen i *Tiden* 1989/6 s. 26. Også socialdemokraten Erik Ib Schmidt (tidligere kommunist) angav i *30 aars kommunistisk politik* fra 1948 at kommunismen ifølge kommu-

nisterne var »det fuldendte Demokrati«. Schmidt s. 265.

115 Fra *Kommunisternes program* vedtaget på 25. kongres, september 1976. Se Komm.Prog.76 s. 76.

116 En del af disse års »vestlige« kritik af fundamentalistisk islam drejer sig netop om at trosretningen ikke anerkender dette skel.

117 Fra Nexøs: *Hænderne væk!*, 1953. Første gang udgivet 1934. Nexø s. 11.

118 Diskussionsindlæggene udsendtes i pjecen Kristendom og Kommunisme (1948). Hans Kirks indlæg bragtes i L&F d. 26.2.1948, og optryktes senere i Kirk-samlingen *Det borgerlige frisinds endeligt* (1969). Kirk-citatet er her hentet fra Thing1 s. 622.

119 Fra Nexøs: *To verdener*, 1934. Nexø1 s. 59. (Mensjevikkerne udgjorde den ikke-leninistiske del af Ruslands gamle socialdemokrati).

120 Ibid. s. 49, 59, 55 – og generelt kapitlet *Hvidehavs kanalen* s. 47-60.

121 Se Thing: *Drømmen om utopia*. *Tiden* 2/1990, s. 35-42. Se også fx. Thing1 s. 995.

122 Se Jensen3 s. 177-183, 36. Samt Thing2 s. 197.

123 Mikkel Thrane Lassen: *Kommunismens kult. En undersøgelse af den religiøse kerne i kommunismen med særlig vægt på DKP i perioden 1917-1956*. Specialeafhandling Københavns Universitet 2003. (Lassen). Tildelt Arbejderhistorieprisen 2003. I 2004 skrev Lassen på basis af denne specialeafhandling artiklen *Dyd og udåd i mellemtiden. Den religiøse kerne i kommunismen*. (Lassen1).

124 Lassen1 s. 12.

125 Kirken overlevede if. Lassen den nye tids udebliven ved efterhånden at fortrænge det oprindelige løfte herom. Ibid. s. 3.

126 Ibid. s. 12.

127 Ibid. s. 13f.

128 Om Erik Ib Schmidts karriere i DKP og Socialdemokratiet – se Thing1 s. 523-527.

129 Fra Erik Ib Schmidts *30 Aars kommunistisk politik. En gennemgang og kritik.* Schmidt s. 263f. (Også i dag kan kommunismen ses opfattet som en version af de europæiske humanistiske ideer, se fx sociologen/

filosoffen Zygmunt Bauman i *Politiken* 12.6.04).

130 Jf. også Lassen1 s. 9f; samt Thing4 s. 176. Vedrørende den messianske Stalindyrkelse kunne henvises til meget, ikke mindst i årene efter Sovjetunionens sejr i 2. verdenskrig. Som da Aksel Larsen i en tale i anledning af Stalins 70 års fødselsdag i december 1949 anklagede de der ikke forstod hyldesten til Stalin, »de, hvis opgave det er at dryppe tvivlens og pessimismens gift i folkesjælen …« Forklaringen på hyldesten var nemlig ligetil: »Intet menneske har i levende live formået og nået at udrette så meget, gennem sit værk at få så stor betydning for menneskeheden, som kammerat Stalin! Dette *tror* og *ved* hundreder af millioner mennesker i kraft af deres egne erfaringer, i kraft af deres viden om de kendsgerninger som ikke kan skjules …« Se Larsen1 s. 386.

131 Fra udkastet til et particirkulære om dannelse af en national Front, fra nytåret 1941-42. Kir./Tro. s. 226. Se også Kir3 s. 114.

132 Mogens Fogs tale: *Kommunisterne – og de andre*, 1947. Citaterne: Fog5 s. 25. Jeg kommer nærmere ind på Mogens Fog og hans positioner i Del III/9 og III/10, herunder mere om denne tale.

133 Poul Thomsens reaktion er hentet fra Jacobsen1 s. 502.

134 Morten Thing er her citeret fra radioudsendelsen *Koplevs krydsfelt*, sendt i DR P1, d. 4.12.2003.

135 Se G.Lund6, citaterne s. 11f., 18f. Bemærkningen om Havemann s. 13. Gelius Lunds tale blev afholdt d. 11.11.1970.

136 Ibid.

137 la Cour s. 151. la Cour udmeldte sig af DKP i protest mod Ungarns-invasionen og DKP's stilling hertil, ibid. s. 175-180.

138 Sovjetunionens forfatning af 1936, der på papiret så vældig demokratisk ud (lige bortset fra §126 hvoraf det fremgår at eneste tilladte politiske parti forsat vil være det kommunistiske). Se: Sovjetunionens Forfatning 1936.

139 Fra Kochs artikel *Ordet eller Sværdet*, i *Berlingske Aftenavis* 12.9.1945. Koch1 s. 71.

140 Se fx partisekretær Ib Nørlunds omskrivning (i 1968) af Stalintidens forbrydelser ved brug af udtryk som »persondyrkelse«, »fejlgreb«, »ubegrundede magtforanstaltninger«, »indsnævrende

stivhed« o.lign. – i Nørlund4 s. 179-182.

141 Hvor en mere basal kritik af Sovjetunionens udviklingsvej banede sig vej i DKP. Se fx *Tiden* nr. 9-10 1988, s. 20ff.

142 *Tiden* nr. 2 1978 s. 63f.

143 Lassen1 s. 12, 1.

144 Se Chalk/Jonassohn s. 294 (min overs. efter den engelske overs. fra russisk).

145 Se Harding s. 254 (min overs. efter den engelske overs. fra russisk).

146 Se Werth s. 72 (min overs. efter den engelske overs.). Om den »røde terror« under borgerkrigen se Werth s.71-80.

147 Om den politiske diskussion, kamp og udvikling fra 1917 til sidst i 1920'erne – se fx Noack s. 37-179, Jacobsen2 s. 54-131.

148 Schmidt s. 21f.

149 Et grundigt og facetteret nyt dansk værk om Stalin, Stalintiden og stalinismen er Niels Erik Rosenfeldt: *Stalin. Diktaturets anatomi*. Kbh. 2006. Se også Werth; samt Noach s. 92-330. (Også før Stalintiden oplevedes dog hungersnød, således i 1921-22 – ovenpå borger- og interventionskrig, bondeoprør, »krigskommunismens« tvangsrekvisitioner af korn, tørken sommeren 1921. Se fx Conquest s. 53-57, Werth s. 108-131).

150 Werth s. 265. (Bogens engelske udgave er benyttet. Min overs.).

151 Se Lampert s. 262.

152 Weitlings tekst ses i uddrag i Ole Thyssen: *Den tidlige socialisme*. Kbh. 1979. s. 118-123. Citatet: s. 120.

153 Om næstekærlighed og socialisme skrev August Toucher i *Socialisten* 1. og 4. juni 1872. Pio-citatet er fra *Socialisten* 10. august 1972. Begge udsagn her gengivet fra Lassen s. 35.

154 Se Principprogram 1913 s. 160.

155 Her citeret fra Nørgaard s. 13.

156 Frisch i en diskussion med PH om kulturpolitik: »Det klasseløse Samfunds Arbejderkultur staar og falder med Arbejdernes politiske og økonomiske Sejr …« I *Social-Demokraten* 21.1.28, her hentet fra Thing1 s. 246. Bomholt er citeret fra Per Stig Møller s. 147.

157 Bomholt s. 26.

158 Schmidt s. 264. Og s. 280 ser Schmidt »en fundamental modsætning« mellem kommunisternes mål og midler.

159 Se Chalk/Jonassohn s. 195-203. (Og militærkuppet 1973 mod Chiles demokratiske socialistregering ses stadig i dag forsvaret med henvisning til den nødvendige etablering af en liberal orden – se fx direktør Morten Hesseldahl i *Politiken* 29.5.04 og 9.6.04).

160 Se Rendtorff.

161 Se Krarup, citaterne s. 142, 144. Om slægtskabet med marxisme og lighedslære se s. 95-115, 140f. At menneskerettighederne er udemokratiske begrundes s. 90-95.

162 Se Frisch s. 263 (passagen fra Manifestet ses i Marx3 s. 36).

163 Her citeret fra C.Sørensen s. 8. Kautsky var redaktør for de tyske socialdemokraters teoretiske tidsskrift fra 1883-1917.

164 Se fx ibid. s. 9. Engels formuleringer: se Marx1 s. 479.

165 Lenin: *Den proletariske revolution og renegaten Kautsky*. Udgivet første gang 1919. Det følgende er hentet fra onlineudgaven beliggende på http://www.marxister.dk/bog.php?id=56&forf=3 (Lenin4)

166 Se http://www.marxister.dk/vis.php?id=358&forf=3

167 Se http://www.marxister.dk/vis.php?id=183&forf=3

168 Lenin2 s. 40f.

169 Lenin2 s. 32.

170 Stalin kanoniserede Lenins lære i 1924 (i en forelæsningsrække på Sverdlov universitet): »Leninismen er marxismen i imperialismens og den proletariske revolutions epoke«. Se J.V. Stalin: *Leninismens grundlag*. Kbh. 1983. Citatet: s. 8.

171 *Bolsje* = flere, *mensje* = færre. På det Russiske Socialdemokratiske Arbejderpartis 2. kongres i 1903 fik Lenins fløj flertal i ledelsen og kaldtes herefter bolsjevikker, også selvom flertallet senere skiftede flere gange. Bolsjevikkerne betegnede sig som kommunistparti fra 1918: RKP(b), 1925: SUKP(b), 1952: SUKP (danske forkortelser). Det lille b i parentes stod for »bolsjevikker«.

172 Se Harding s. 28-37. Harding (s. 37) mener dog at fraktionerne ikke stod så fjernt fra hinanden i spørgsmålet. Bl.a. accepterede men-